

III BÖLMƏ

MEDIA SAVADLIĞI CƏMİYYƏTDƏ İNFORMASIYA MÜBADİLƏSİNİN ZƏRURİ AMİLİ KİMİ

MEDIA SAVADLIĞI TƏDRİSİNİN AKTUALLIĞINI ZƏRURİ EDƏN AMİLLƏR

Xatirə Hüseynova

*BDU, Yeni media və kommunikasiya nəzarəti kafedrasının müdiri
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ORCID: 0000-0003-0697-380X
DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/84/21-26>
hatirebsu@gmail.com*

Xülasə

Media məhsulu (reklam, xəbərlər, filmlər və s.) bizim gerçəkliyə münasibətimizi formalaşdırır, müəyyən edir, hətta davranışlarımızı dəyişdirir. Media savadlığı qəbul ediyimiz informasiyanı təhlil etməyə, faktları araşdırıb dəqiq nəticəyə gəlməyə və nəhayət keyfiyyətli yeni media kontenti yaratmağımıza kömək edir. Cəmiyyət daim yeni informasiyanın qəbulunda, emalında və ötürülməsində maraqlıdır. Texnoloji inkişaf və medianın çatırlılığı nəticəsində cəmiyyətin əsas kasımı olan yeniyetmələr və gənclər də medianın istehsal etdiyi arasakəsilməz məlumatların hədəfi olur.

Həzrlıqsız və təcrübəsiz istifadəçilərinə yolaan aaramsız informasiya selində özünə qarəan məlumatı tapmağaə çatılmlk çəkilr, aldanır, bəzən də şəxsi məlumatların təhlükəsizliyinə xələf gətirir. Bəzən məlumatın doğruluğuna yoxlanmadan, qaynağın nə dərəcədə güvənli olub-olmadığı araşdırılmadan məlumat tirəilənir və ya yanlış informasiyaya əsaslanan yeni kontentlər şəbəkəyə ötürülür. Bu baxımdan yeniyetmə və gənclərin medianı dözgün istifadəsini təmin etmək önəmlidir, dolayısıyla onların media vasitələrindən faydalanan zaman zərər görməməsi üçün media savadlığına böyük ehtiyac var.

Açar sözlər: media təhili, media savadlığı, informasiya savadlığı, feyk xəbər, manipulyasiya

Media təhsili medianın sosial fəaliyyətini, müxtəlif ifadə vasitələrini anlamağa, həm də kütləvi informasiya vasitələri ilə fərd, ümumilikdə isə media və cəmiyyət arasında səmərəli qarşılıqlı əlaqənin qurulmasına töhfə verir. Media təhsilinin son konsepsiyalarında mediaya münasibətdə tənqidi düşüncənin inkişafına, mediada yalan məlumatların və təhriflərin yayılması istiqamətində praktik təcrübəyə böyük diqqət yetirilir, medianın manipulyasiya təsirinə qarşı güclü immunitetin formalaşdırılması, çap və elektron media ilə ünsiyyət praktik

tikasında auditoriyanın sosial zənginləşdirilməsi məsələləri önə çəkilir. Media savadlığının müsbət nəticəsi olaraq media sərifəsi olan şəxsin yetişdirilməsi hesab edilə bilər – kifayət qədər media sərifəsi qazanan şəxs onun motivlərini anlayır, informasiya sahəsində müəyyən bilik, bacarıq, qabiliyyət, hadisələr arasında əlaqə qurmaq, məlumatı hərtərəfli qavramaq, şəxslərə tənqidi-analitik yanaşmaq, düzgün qiymətləndirmək, nəhayət yeni kontent yaratmaq və ötürmək kimi bacarıqlara yiyələnir.

Çağdaş zamanımızda media savadlığının önəmini şərtləndirən əsas amilləri aşağıdakı təzislərin ətrafında qruplaşdırmaq olar:

1. Medianın cəmiyyətə təsir gücünün artması faktıdır;
2. Təhsil prosesində media vasitələrinin imkanlarının genişliyi danılmazdır;
3. Şəxsin inkişafında medianın rolu böyükdür;
4. Media məkanı ilk baxışdan cəlbədiçi görünərsə də gəncləri radikalizmə, faşizmə, şiddətə yönəldən mətnlərə durmadan "çirkəndirilir";
5. İnternet istifadəçiləri çox vaxt sosial şəbəkələrdə həç bir fakta əsaslanmayan, məntiqi uyğunsuzluqlarla dolu mətnlər yayırlar.

Medianın cəmiyyətə təsir gücünün artması faktıdır – xüsusilə, yüksək texnologiyaların inkişaf etdiyi bir zamanda medianın gündəlik həyatımıza, bütövlükdə cəmiyyətə təsirini istisalamğa ehtiyac yoxdur. Media məhsulları fərdin fikr və qənaətlərinə təsir edir, bu təsir, həç şübhəsiz, seçimlərimizdə və davranışlarımızda özünü göstərir. Bu gün gənclər daha çox və daha müxtəlif yönlü media mənbələrinin istehsal etdiyi informasiya axınının hədəfindədir. Cəmiyyəti artırı media məhsulunun darhal çəkilənməsinə fürsət vermir və gənclər, xüsusilə uşaqlar və yeniyetmələr bu axından çox zaman səmərəli faydalana bilərlər. Zərərli yayımlardan qorunmaq, onları saf-çürük edə bilmək üçün Media savadlığı vacib silahdır. Bu məqsədlə bir çox dünya ölkələrində Media savadlığı bir fənn olaraq tədris proqramlarına daxil edilib. Türkiyədə həyata keçirilən "Medya Okuryazarlığı Araşdırması-2016" layihəsi çərçivəsində aparılan sorğuların aydın olur ki, şagirdlərin böyük bir qismi çim telefon və kompüterdən hər zaman istifadə edir; şagirdlərin internetdən istifadədə əsas məqsədləri sosial media şəbəkələrinə qoşulmaqdır; məktəblilərin əksəriyyəti Media savadlığı dərslərin çox faydalı olduğunu qeyd etməklə yanaşı, valideynlərinin də bu sahədə təlimlərə ehtiyac olduğunu vurğulaıblar. (Sezer, 2019, 46)

Təhsil prosesində media vasitələrinin imkanlarının genişliyi danılmazdır – öyrənmək və öyrətmək istəyi bəşəriyyətin əzəli ehtiyaclarındandır. Təhsil bütün cəmiyyətlərdə yeni naslin yetişdirilməsi, mövcud bilik və vərdislərin ötürülməsi, eyni zamanda, yeni təcrübələrin və nəzəriyyələrin qazanılması, tənqidi istiqamətində əhəmiyyətli sosial hadisədir. Medianın ən vacib funksiyalarından birinin də maarifləndirmə olduğunu nəzərə alsaq, təhsil prosesində medianın rolunu təsəvvür etmək çətin olmaz. Fərd yalnız sinif otağında və ya universitet auditoriyasında aldığı bilgilərlə kifayətlənmir, gündəlik medianın aldığı informasiyalar onun dünyagörüşünə, birbaşa təhsil səviyyəsinə təsirli ötürmür.

Bu aspektdən yanaşsaq, kütləvi informasiya vasitələrinin maarifləndirici

funksiyasını iki istiqamətdə qiymətləndirmək lazımdır. Birincisi, media xəbərlər və məlumat verməkdə fərdlərin bilik səviyyələrinin, qabiliyyəti və bacarıqlarının təkmilləşməsinə səbəb olur. Xəbərin təhsilə verdiyi töhfəni burada görmək olar. İkincisi, inkişaf edən texnologiya və təhsilin kütləviləşməsi ilə media birbaşa olaraq fərdləri və cəmiyyəti maarifləndirmə, təhsil funksiyasını tədrici müasirəsisələri ilə birgə öz üzərinə götürür. "Müasirəyə mənada media bu vasitələrlə məktəbin funksiyalarını yerinə yetirir. İbtidai təhsildən ali təhsilə qədər kütləvi informasiya vasitələrinin fərdləri və cəmiyyəti maarifləndirmə funksiyası bu başlıq altında qiymətləndirilməlidir (Güz, 2005,15)

Şəxsin inkişafında medianın rolu böyükdür - təhsil prosesində medianın rolu dənəlməz olduğu kimi medianın düzgün istifadə də birbaşa fərdin təhsil səviyyəsi ilə bağlıdır. Media sadəcə informasiyaya çatımı təmin edən bir vasitə deyil, həm də cəmiyyətin hər tərəfli inkişafına, şəxsin dünyagörüşünün, bilik və bacarıqlarının artmasına birbaşa dəstək olan resurslara sahibdir. İnsanlar sosial statuslarından, təmsil etdikləri sosial qruplardan asılı olmayaraq, qəzet oxuyur, radio dinləyir, televizora baxır və internetdən istifadə edirlər. Gənc nəslin gündəlik informasiya "rəşionunda" internetin yeri olduqca, həət bəzən lazım olduğundan da böyükdür. Bu baxımdan gənclərin təhsilində media amilinin gözərdi edilməsi yolverilməzdir.

Bütün müsbət keyfiyyətləri ilə yanaşı, təəssüf ki, media məkanı ilk baxışdan cəlbədiçi görünsə də gəncləri radikalizmə, faşizmə, şiddətə yönəldən mətnlərlə dərmdən "çirkəndirilir".

Media – kütləvi kommunikasiya vasitələri sistemidir, bura çap məhsulları, radio, televiziya, kino, internet daxildir.

Yeni media – rəqəmsal vasitələrlə kontentin yaradıldığı, yayımlandığı, əks əlaqənin qurulduğu bir media ortamıdır.

Media savadlılığı – fərdin media məhsulunu qəbul etməsi, qiymətləndirməsi, tənqidi-analitik düşüncə tərzinin formalaşdırılması, məlumatın düzgün interpretasiyası və mövcud biliklər əsasında yeni media kontentinin yaradılması vərdişlərinə yiyələnəməsidir.

Media savadlılığı üç aspektdə özünü göstərir:

1. Müxtəlif qaynaqlardan alınan informasiyanın çeşidlənərək qəbulu;
2. Qəbul olunan məlumatın analizi, qiymətləndirilməsi və doğru nəticənin çıxarılması;
3. Media məkanında savadlı, keyfiyyətli kontentin yaradıcısı olmaq qabiliyyəti.

Hacettepe Universitetinin professoru H. İnci Önal media savadlılığının cəmiyyətə gətirdiyi yeniliklər barədə yazarkən bildirir ki, "media savadlılığı alınan mesajlardakı bilgi, əlavə edilən şərh, maraq duyulan və gərəkən məlumatlar arasında dəyərləndirmə aparmaq öyrəndərək "bilgi kirilliyinə" qarşı çıxmağı təmin edir. Topluma bilginə süzgəcdən keçirmək, anlamaq, müzakirə etmək, yazmaq, çizmək, yanlış düşüncələrdən qaçmaq, mövzunu çevik dəyərləndirmək, doğru qərar vermək, öyrənmək və xatırlamaq kimi zehni bacarıqlardan

istifadə edərək bilginə təmizləmə qabiliyyətini qazandıran media savadlılığıdır" (İnci, 2016).

Media savadlılığına yiyələnmiş şəxs aşağıdakı bacarıqlara sahib olur:

1. Saysız-hesabsız qaynaqların olduğu media məkanında doğru istiqamət seçə bilər;
2. Trollinq, manipulyasiya və feyk xəbərlərlə mübarizə aparır;
3. Axtarış saytlarında sorğuları düzgün yönəldirib informasiya filtdən keçirməyi bacarır;
4. Yeni media kontekstinə yaradıb yayımlaya bilər.

"Sonuç olaraq, medianın manipulyasiya, dezinformasiya və təbliğata alət olma potensialı daşıması, medianı tənqidi oxumamı nə qədər önəmli olduğunu ortaya qoyur və media yapımlarının necə çərçivələndiyinə diqqət etmə bacarığının inkişafı bu tənqidi oxumanın təməlidir" (Bostancı Meltem, 2019, 85).

YUNESKO 2018-ci ildə Media və informasiya savadlılığı sahəsində beş əsas qaydını qəbul edib. Bu qaydalar media və informasiya savadlılığına dair ümumi anlayışların müəyyənləşdirilməsinə yönəlib.

Media və informasiya savadlılığının beş qaydası:

Qayda 1 - Informasiya, kommunikasiya, kitabxanalar, media, texnologiyalar və internet, eləcə də digər informasiya mənbələri vətəndaşların fəal ictimai həyata cəlb edilməsi və davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Sadəliklərə statuslarına görə bərabərdir və onların heç biri başqasından daha vacib deyil və heç bir şəraitdə belə hesab edilməməlidir.

Qayda 2 - Hər bir vətəndaş informasiya / biliklərin yaradıcısıdır. Hər kəsin informasiya / bilik əldə etmək və özünü ifadə etmək hüququ vardır. Media və informasiya savadlılığı insan hüquqları ilə sıx bağlıdır və hamıya – həm kişilərə, həm də qadınlara eyni dərəcədə nəzərdə tutulmuşdur.

Qayda 3 - Informasiya, bilik və mesajlar həmişə neytral və ya qarərsiz olmur. Bu faktı həm media və informasiya savadlılığının dərk edilməsi mərhələsində, həm də onunla iş zamanı hər bir vətəndaş nəzərdə almalıdır.

Qayda 4 - Hər bir vətəndaş bu istəyini dərk etməsə, qəbul etməsə və ya ifadə etməsə də, yeni informasiya, bilik və mesajlar almaq, anlamaq və kommunikasiya qurmaq istəyir. Vətəndaşın bunu etmək hüququ heç vaxt pozulmamalıdır.

Qayda 5 - Media və informasiya savadlılığı bir anda əldə edilmir. Bu canlı və dinamik bir prosesdir. Media və informasiya savadlılığı - informasiya, media və texniki məzmun ilə işləmək üçün bilik, bacarıqlar və üsulları, eləcə də daxil olmaqla, qiymətləndirmək, istifadə etmək, yaratmaq və onları ötürmək məsələlərini özündə birləşdirdikdə tamamlanmış hesab edilə bilər. (<https://web.archive.org/20181207154048/http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/five-laws-of-mil/>)

Media təhsili gəncləri medianın təsirinə təcrid etməyə və beləliklə, onları "ən yaxşı təcridlərə" yönəltməyə çalışır, onlara "müdəfiə olunmaları" ilə bağlı əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək imkanı verir. Media təhsili müdəfiə faktorı

kimii deyil, hazırlıq forması kimi nəzərdə tutulur” (Bukingem, 2003, s. 13).

Media savadlığının son 30 ildə qərb ölkələrində geniş yayıldığını nəzərə alsaq, 2000-ci illərdən sonra Türkiyədə bu sahəyə diqqətin artırılması Azərbaycanla media savadlığının tədrisində zəruri olduğunu bir daha tədiqləyir. Praktiki ədəbiyyatda media savadlığının tədrisində dörd təməl bacarıq əsas göstərilir:

informasiyaya çatım bacarığı – gənclərin və uşaqların media vasitələrində və media kontentinə çatımını ifadə edir;

incələmə bacarığı – media məhsulunun kontentinin sorğulamaq, məlumatın qaynağını dəqiqləşdirmək, mətnə tənqidi yanaşmaq bacarığı;

dəyərləndirmə bacarığı – incələmə nəticəsində doğru qənaətlərə gəlmə bacarığı, məsələn, bir xəbər mətnini müxtəlif qaynaqlara görə dəyərləndirmək və güvənəli qaynağı tapmaq bacarığı;

istehsal bacarığı – gənclərin özlərinin fərqli biçimlərdə – yazılı, audio və ya audiovizual media kontenti yaratmaq bacarığı.

Bir çox ölkələrdə media savadlığı bir fənn olaraq məktəblərdə tədris olunur. Şagirdlərə media ilə doğru davranmaq, media vasitəsilə alınan məlumatlardan düzgün istifadə etmək qaydaları, faktın yoxlanılması metodları, həmçinin yeni kontentin yaradılması vərdişləri aşılanır. Nəticədə məktəblilərin doğru olmayan informasiyanın təsiri altına düşmə ehtimalının qarşısını almaq mümkün olur. Təəssüf ki, son zamanlar gənclərin texnologiya ilə bağlılığının çoxalmasına, onların mediadan istifadə intensivliyinin artmasına baxmayaraq, Azərbaycan məktəblərində hələ media savadlığı tədris olunmur. 2022-ci ildə Bakı şəhəri ilə yanaşı, İsmayılı, Quba, Ağdaş və Şamaxı rayonlarından olan 8-10-cu sinif şagirdləri arasında keçirdiyimiz sorğu onu deməyə əsas verir ki, məktəblilər günlərinin böyük hissəsini media ilə təmasda keçirir, böyük həcmli məlumat axınının təsirinə məruz qalırlar. 2530 məktəblilinin iştirak etdiyi sorğunun əsas məqsədi şagirdlərin media ilə təmas səviyyəsinin müəyyən edilməsi, gün ərzində televizor qarşısında və ya internetdə keçirdiyi zamanın təyin edilməsi, həmçinin mediadan istifadə məqsədlərinin öyrənilməsidir.

Cədvəl 1. Sorğu nəticəsində respondentlərin sadəcə 6 faizi – 162 nəfər televizora baxmadığını bildirir. Amma onların televizora çox baxmaması media ilə təmasının zəifliyini göstərmir. Televizora baxmayanlar internetdə daha çox vaxt keçirdiklərini bildirirlər. Rəyi soruşulanların yalnız 24 nəfəri gün ərzində internetdən istifadə etmədiyini deyir.

Cədvəl 1		
	Televizor	İnternet
1 saatdan az	1678	1358
2-3 saat	559	794
3-4 saat	131	354
Səmimiyyət/Ümumi	162	24

Sorğunun nəticələrinə görə, 2530 məktəblilinin böyük əksəriyyəti (66%) gündəlik bir saatdan az televizora baxdığını, 22%-i günün iki-üç saatını, 5%-i isə günün üç-dörd saatını televizora baxdığını və sadəcə təqribən onda biri televizora ümumiyyətlə baxmadığını bildirir.

Daha sonra məktəblilərdən internetdə nə qədər zaman keçirdikləri soruşulub. Sorğuya əsasən, şagirdlərin təqribən yarısı gün ərzində internetdə bir saatdan az vaxt keçirdiklərini bildiriblər. Gündəlik internet istifadələrini qalan şagirdlərin 30%-i iki-üç saat və 12%-i üç-dörd saat olaraq qeyd edib. Şagirdlərdən sadəcə on iki nəfər internetdən gün ərzində ümumiyyətlə istifadə etmədiyini bildirib.

Sorğunun nəticələri onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan məktəblisi bu və ya digər formada media ilə sıx təmasdadır. Onun daim mediadan zərərli məlumat almaq, belə yalan məlumatları tirajlamaq, bununla da düzgün olmayan davranış sərgiləmək riski böyükdür.

“Müasir tələbələrə media sənəti inkişaf etdirilməlidir. Buna görə də universitet tələbələri (hətta məktəb şagirdləri) media savadlığı kurslarına ehtiyac duyurlar”. (Fedorov A., Levitskaya A., 2016, 205)

Məktəblərdə media savadlığının tədris olunması birbaşa belə riskləri azaltmağa, məktəblilərin yalan məlumatın, eləcə də kibercinayətkarlığın təsirinə düşmələrini angelləməyə, bununla da media savadlı gənc nəslin yetişməsinə dəstək olar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Bostancı Meltem (2019) Manipulyasiyon, dezenformasiyon və propaganda politikalına yönelik fərqliadd oluşturma bilmede eleştirel medya okuryazarlığının yeri ve önemi, Medya okuryazarlığı, Nobel Yayınevi

2. Buckingham David, 2003, Media Education: Literacy, Learning, and Contemporary Cultures. https://www.researchgate.net/publication/242298855_Chapter_Three_of_Media_Education_Literacy_Learning_and_Contemporary_Culture
3. Nilufer Sezer. Türkiye'de Medya Okuryazarlığı Eğitimi ile ilişkili ilk girişimler ve sonrası... Media Okuryazarlığı Üzerine, Konya 2019
4. Güz, Nurettin (2005): Haberde Yönlendirme ve Kamuoyu Araştırmaları, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım
5. İnci H., Önal, 2016, Medya Okuryazarlığının topluma getirdiği yenilikler. Medya Okuryazarlığı, Ankara, 366 s.
6. Fedorov Alexander, Levitskaya Anastasia, 2016, Modern Media Criticism and Media Literacy Education: The Opinions of Russian University Students, European Journal of Contemporary Education, 2016, Vol. (16), Is. 2
7. <https://web.archive.unesco.org/20181207154048/http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/media-development/media-literacy/five-laws-of-mil/>

Xatira Huseynova

Factors that make media literacy teaching relevant

Summary

Media products (advertisements, news, films, etc.) shape, influence, and even alter our behavior. Media literacy helps us analyse the information we receive, explore facts, draw accurate conclusions, and ultimately create high-quality new media content. Society is always interested in acquiring, processing, and disseminating new information. As a result of technological advancements and the accessibility of mass media, adolescents and young people, who constitute a significant portion of society, have also become subjects of continuous information produced by mass media. For inexperienced and unprepared users, it can be challenging to find the necessary information amidst the constant flow of information, leading them to be deceived and even jeopardize their personal data. Sometimes, information is spread without verification of its accuracy or examination of the source's reliability, or new content based on false information is disseminated online. In light of this, it is crucial to ensure the proper use of media by teenagers and young individuals, which creates a significant need for media literacy to protect them from the potential harm associated with the use of media tools.

Keywords: media literacy, media education, information literacy, fake news, manipulation

Хатира Гусейнова

Факторы, которые делают обучение медиаграмотности актуальным

Резюме

Медиапродукты (реклама, новости, фильмы и т. д.) формируют, определяют и даже изменяют наше поведение. Медиаграмотность помогает нам анализировать получаемую информацию, исследовать факты и делать точные выводы и, наконец, создавать качественный новый медиаконтент. Общество всегда

заинтересовано в получении, обработке и передаче новой информации. В результате технологического развития и доступности средств массовой информации подростки и молодежь, составляющие основную часть общества, также становятся объектом непрерывной информации, производимой средствами массовой информации. Неподготовленному и неопытному пользователю трудно найти нужную информацию в потоке непрерывной информации, он может оказаться обманутым и даже подвергнуть свои личные данные опасности. Иногда информация распространяется без проверки ее точности, без изучения надежности источника или в сеть передается новый контент, основанный на неверной информации. В связи с этим важно обеспечить правильное использование медиа подростками и молодыми людьми, поэтому существует большая потребность в медиаграмотности, чтобы они не пострадали от использования медийных средств.

Ключевые слова: медиаграмотность, медиаобразование, информационная грамотность, фейковые новости, манипуляция.